

Донецьке управління культури облдержадміністрації

**Донецька обласна універсальна наукова бібліотека
ім. Н.К. Крупської**

До 70-річчя голодомору в Україні

ДОНЕЧЧИНА: ГОЛОДОМОР 1932-1933 рр.

Бібліографічний покажчик

Донецьк 2002

ББК 63.3 (4 Укр-4 Дон)

Г 61

Донеччина: голодомор 1932-1933 рр.: Бібліогр. покажч./ Донец. упр. культури облдержадміністрації, Донец. обл. універс. наук. б-ка ім. Н.К. Крупської; Уклад. О.В. Кучерява; Наук. ред. О.В. Башун; Ред. О.Г. Полева; Відп. за вип. Л.О. Новакова. – Донецьк, 2002. – 11 с.

Покажчик підготовлено до 70-річчя голодомору в Україні для того, щоб систематизувати розпорошені по різних джерелах дані з історії голоду на Донеччині. Розрахований на працівників бібліотек, спеціалістів у галузі історії та широке коло читачів.

Укладач: О.В. Кучерява

Науковий редактор: О.В. Башун, канд. пед. наук

Редактор: О.Г. Полева

Відповідальний за випуск: Л.О. Новакова, засл. працівник
культури

Рекомендовано до друку Вченою радою
Донецької обласної універсальної наукової
бібліотеки ім. Н.К. Крупської
(протокол від)

© Донецька обласна універсальна наукова
бібліотека ім. Н.К. Крупської

Від укладача

Даний покажчик підготовлено до 70-річчя голодомору в Україні та на Донеччині (1932-1933 рр.)

Джерелознавчу базу видання взято з фондів Донецької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Н.К. Крупської. Опрацьовано “Літописи книг”, “Літописи журнальних статей” за 1989-2002 рр. При складанні покажчика були використані публікації офіційних документів та архівних матеріалів, спогади свідків, а також книги, брошури, статті з наукових збірників, журналів, газет, матеріали науково-практичних конференцій, статті в чужоземних виданнях, ювілейні статті до 60-річчя голодомору на Україні, бібліографічні матеріали.

Матеріали у виданні згруповано у чотирьох розділах:

1. Публікації офіційних документів та архівних матеріалів
2. Книги та брошури
3. Журнальні та газетні публікації
4. Бібліографічні матеріали

Література у розділах подана в алфавіті авторів і назв. Позиції в покажчику пронумеровані, бібліографічні записи не дублюються.

Бібліографічний опис здійснено відповідно до ГОСТ 7.1-84, скорочення з ДСТУ 3582-97, ГОСТ 7.12-93. В аналітичному бібліографічному опису газет м. Донецька та газет, в назвах яких присутні топоніми, немає вказівок на місце видання.

Видання розраховане на істориків, працівників бібліотек, краєзнавців, викладачів, аспірантів та широке коло читачів.

Бібліографічний покажчик складено станом на 2002 рік.

Історична довідка

Голод 1932-33 рр. є однією з найтрагічніших сторінок історії України. Рішення партії та уряду, за яким повинна була нормалізуватися загальна обстановка на селі, не привели до виправлення становища, а ще більше поглибили кризовий стан селянина.

Сьогодні вже минає 70 років відтоді, як український народ спіткала ця велетенська трагедія, але масштаби цього злочину ще не отримали повного відображення в нашій історичній науці, адже ця тема понад півстоліття була забороненою для вітчизняних дослідників. Лише у січні 1990 р. була прийнята Постанова “Про голод 1932-33 рр. на Україні та публікацію пов’язаних з ним архівних матеріалів”. Це дало змогу вченим публікувати результати досліджень щодо причин і наслідків голодомору, а очевидцям – згадувати, розповідати, свідчити. З’явилася величезна кількість публікацій, особливо багато – у зв’язку з шістдесятиріччям голодомору.

Не обминула ця трагедія і нашого краю. Ті нечисленні документи (інформаційні повідомлення, доповідні записки, службові листи), які збереглися, не дають, на жаль, повного опису тих подій. Відтворити картину минулих років у більшості випадків допомагають спогади очевидців. Вони дозволяють наочно представити масштаби трагедії: в 1932-33 рр. голод відчували як в промислових містах (Донецьк, Маріуполь, Горлівка, Харцизьк, Ясинувата та ін.), так і в окремих сільськогосподарських районах, де голод був таким самим лютим, як і в інших областях України (Мар’їнський р-н). Існує також ряд свідчень, правда не таких докладних, про голод чи напівголодне існування селян в Маріупольському, Старо-Каранському, Верхньо-Теплянському та інших районах Донбасу.

Голод на Донеччині, як і по всій країні, став результатом індустріалізації економіки, примусової колективізації і цілеспрямованої політики на вилучення хліба та інших харчових продуктів на селі. Сталінський округ став першим округом всезагальної колективізації в Донбасі. Репресії у відношенні крупних і середніх виробників сільськогосподарської продукції, розкуркулювання та створення колгоспів знищили сільськогосподарську базу, що створювалася століттями. Високі податки, суворе дотримання так званих “твердих завдань” по здачі продуктів і подібні заходи адміністративної дії межували з свавіллям й беззаконням, а одноосібників підштовхували в колгосп. Так, донецький історик М. Троян повідомляє, що: “В селі Олексіївка Селідовського району з 120 корів, які були в одноосібників, в період м’ясозаготовлень було відібрано...115”. В селі Сергіївка восени 1931 року у 200 селян-одноосібників “був забраний не тільки весь хліб, але й весь живий і мертвий інвентар”. Значного поширення набрало занесення на “чорну дошку”, що означало фактичну блокаду, позбавлення права селян на виїзд і в’їзд у села. Тільки у грудні 1932 р. на “чорну дошку” в області було занесено одразу 15 колгоспів. До середини 1932 р. на Донбасі в селах склались передумови масового голоду й розорення селян.

Постанова ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. “Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперацію й укріплення громадської (соціалістичної) власності” поставила селян в ще більш скрутне становище. За свідчення того ж самого М. Трояна в Донбасі тільки від часу прийняття Постанови до 1 квітня 1933 р. було засуджено 9286 чоловік. Одноосібники серед них склали 37,3% (3461 особа),

робітники – 22,4% (2077), колгоспники – 17,6% (1636), куркулі і нетрудові елементи 16,8% (1560) і службовці – 5,9% (552 особи). Більшість було засуджено за крадіжку в колгоспах: в 1932 році – 61%, на початок 1933 року – 55%. Приблизно кожний тридцятий з них був засуджений до розстрілу, кожний восьмий до позбавлення волі на 10 років, кожний п'ятий – від 5 до 10 років. Більш суворому покаранню піддавались куркулі (розстріляно 11,6%) і службовці (5,2%).

Зважаючи на викладене вище, факти голодування і смерті колгоспників та одноосібників, людей похилого віку та дітей мали місце в усіх районах Донеччини. Так, на початку березня 1933 року в с. Шипарське з 212 колгоспних і 18 одноосібних господарств 190 (82,6%) абсолютно не мали продовольства. За січень та 20 днів лютого тут померло 74 особи, а смертність в окремі дні сягала 8-10 осіб. Більш половини померлих – діти до 10 років. Якщо шахтарям у містах давали по півкіло хліба на день, а іншим працюючим – по 200 грамів, то на селі люди, що були доведені до стану голодних звірів, нерідко їли собак, кішок, полеглих коней (с. Ровенецьке, Біловодський р-н). Взимку й весною 1933 року в області було відзначено випадки канібалізму.

Навіть зараз, коли всі архівні спеціальні зберігання, здавалось би, відкриті для кожного бажаючого дізнатися всієї правди минулих років, голодомор ще не до кінця описаний у всій своїй страшній трагічності, не підраховано, скільки життів забрав Молох смерті. У зв'язку з чим використання місцевого матеріалу має важливе значення для подальшого вивчення цієї проблеми, адже це дає можливість глибше і повніше відтворити ті страшні події.

Публікації офіційних документів та архівних матеріалів

1. Колективізація і голод на Україні, 1929-1933: Зб. док. і матеріалів / АН України. Ін-т історії України; Упоряд.: Г.М. Михайличенко, Є.П. Шаталіна; Відп. ред. С.П. Кульчицький. – К.: Наук. думка, 1992. – 732 с.
Донец. обл. – С. 479-481, 558-559, 591, 602-603, 630-631.

* * *

2. Безпечний Т., Букреєва Т. Чорні сторінки історії: [Про колективізацію в Донбасі: За док. держарх. Донец. обл.] // Сіл. Донеччина. – 1991. – 24,26 лип.

3. Вербиченко В. После голодомора...: [Досьє потребархівариуса] // Донец. кооператор. – 1993. – 31 авг. – 6 сент. (№). – С. ; 22-29 сент. (№). – С.

4. Голод на Україні (1931-1933 рр.): [Док. і матеріали] / Вступ. сл. В.І. Марочко, Є.П. Шаталіної // Укр. іст. журн. – 1989. – №8. – С. 105-117; №9. – С. 110-121.

5. Голод 1932-1933 годов. Украина – Донбасс: Свидетельствуют док. // Путь к коммунизму. – Тельманово, 1990. – 8, 13 дек.

6. Довідка ДПУ УРСР про продовольчі утруднення і ураження голодуванням районів України. 12 березня 1933 року: [Також по Донец. обл.] // Під прапором ленінізму. – 1990. – №8. – С. 77-78.

7. Документи 1931-1933 років про голод на Донбасі / Вступ. слово “Із протоколів страхіть” Т. Безпечного // Україна. – 1991. – №14. – С. 26-28.

8. Заика В. “Неурожай был тогда, внучек...”: По материалам арх. док. о 1933-м в Донбассе // Донбасс. – 1998. – 5 февр.

9. Із довідки Донецького обласного відділу ДПУ Донецького обкому КП(б)У 9 березня 1933 з приводу голоду 1932-1933 років на Україні // Під прапором ленінізму. – 1990. – №8. – С. 74.

Книги та брошури

10. Візир М. Голод на Донбасі // Голод 1933 року в Україні: Свідчення про винищення Москвою українського селянства. – Дніпропетровськ – Мюнхен, 1993. – С. 143-145.

11. Душка В.Г. От старины глубокой до наших дней: Очерки истории Тельмановского р-на в Донец. обл. – Донецк: Б.и., 1999. – 178 с.
Голод 1932-1933 рр. – С. 122-128.

12.Задніпровський О.І. Голод в історії України: Корот. нарис (X-XX ст.) / Донец. держ. ун-т, Донец. від-ня Наук. т-ва ім. Шевченка. – Донецьк: Укр. культурол. центр, 1999. – 88 с.

Голод 1932-1933 рр. – С. 22-26, 36, 61-66.

13.Зеленская Л.И. Тень голодомора: [г. Краматорск] // Малоизвестные страницы истории города Краматорска : Краевед. сб. – Краматорск, 1998. – С. 125-127.

14.Коваленко С.І. Голод 1932-33 рр. в Донбасі // Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного відродження України: Тези доп. та повідомл. 5-ї Всеукр. конф. – К.; Кам'янець-Подільський, 1991. – С. 320-322.

Те ж саме рос. мовою // Летопись Донбасса: Краевед. сб. – Донецк, 1992. – Вып.1. – С. 54-56.

15.Кочур М. Макіївський район Сталінської області // Голод 1933 року в Україні: Свідчення про винищення Москвою українського селянства. – Дніпропетровськ-Мюнхен, 1993. – С. 131-132.

16.Кульчицкий С.В., Шаталина Е.П. Коллективизация сельского хозяйства и голод в 1932-1933 гг. // Новые страницы в истории Донбасса. – Донецк, 1992. – Вып.2. – С. 23-50.

17.Кульчицкий С.В. Смертність населення УРСР у 1933 р.: (територіальний аспект) // Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного відродження України: Тез. доп. і повідомл. 5-ї Всеукр. конф. – К.; Кам'янець-Подільський, 1991. – С. 308-310.

18.33-й: голод: Народна Книга-меморіал / Упоряд.: Л.Б. Коваленко, В.А. Маняк. – К.: Рад. письм., 1991. – 548 с.

Донец. обл. – С. 210-232.

19.Троян М. Голодомор 1932-1933 років у Донбасі // Голодомор 1932-1933 рр. в Україні: причини і наслідки: Матеріали Міжнар. наук. конф. – К., 1995. – С. 132-140.

20.Харківський А.М. Реалізація закону “про п'ять колосків” на Донеччині // Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного відродження України: Тези доп. та повідомл. 5-ї Всеукр. конф. – К.; Кам'янець-Подільський, 1991. – С. 281-282.

Журнальні та газетні публікації

21.Алфьоров М. Голод // Світлиця. – 2002. – 29 берез. – Дод. до газ. “Донеччина”.

22.Андриевский В. Геноцид против крестьян: К 60-летию голода на Украине 1932-1933 гг. // Альтернатива. – Угледар, 1991. – 2 авг.

- 23.Арсентьев И. Голодомор. Как это было: [Волновахский р-н] // Донбасс. – 1993. – 11 мая.
- 24.Бесараб І. Голодомор: [Мар'їнський р-н] // Під прапором Леніна. – Мар'їнка, 1990. – 25, 28, 30 серп.
- 25.Беспечный Т. Голод 1932-1933 годов на Донбассе: Страницы истории // Соц. Донбасс. – 1989. – 6, 9, 13 дек.
- 26.Беспечный Т. Красный передел // Жизнь. – 1993. – 19,26 янв.; 2, 9 февр.
- 27.Беспечный Т. Трагедия начала тридцатых: Восстанавливая страницы истории // Ворошиловград. правда. – 1989. – 24 сент.
- 28.Беспечный Т., Букреева Т. Сталинские чистки в Донбассе // Жизнь. – 1991. – 9 авг.
- 29.Беспечный Т., Букреева Т. Те три колоска... // Веч. Донецк. – 1991. – 12- февр. – С. 2; 13 февр.– С.2.; 14 февр.– С.2.
- 30.Богатырь А. Страшнее правды ничего нет: Голодомор-33 // Ясиноват. газ. – 1993. – 13 мая.
- 31.Бодак А. Ятрьть душу спогади // Вісті. – Слов'янськ, 1993. – 2 верес.
- 32.Борисенко В. Голод именем партии // Жизнь. – 1999. – 5 нояб.
- 33.Гозун Е. Глазами очевидца // Родное Приазовье. – Новоазовск, 1993. – 26 авг.
- 34.Голод 1933 года в Харцызске: Воспоминания очевидца // Город. газ. – Харцызск, 1994. – 18 мая.
- 35.Голодомор: [Мар'їнський р-н] // Святыя горы. – 2002. – 20-26 марта. (№5). – С. 12.
- 36.Денисенко А. Хлеб был главным в нашей жизни // Ясиноват. газ. – 1993. – 1 сент.
- 37.Дмитренко В. Вспомнилось горькое детство: Голодомор-33 // Наше слово. – Волноваха, 1993. – 28 серп.
- 38.Документи про советське народовбивство: Свідчення Сергія Фурси з Маріупольщини // Народна воля. – Скрантон, Пенсільванія, 1950. – 9 берез.
- 39.Душка В. От старины глубокой до наших дней: [Тельмановский р-н] // Путь Октября. – Тельманово, 1991. – 15, 29 июня; 16 июля.

40. Заїка В. Голод: Правда про 1933 рік на Донеччині // Рад. Донеччина. – 1989. – 6 жовт.
41. Заїка В. Голодомор: 1933 год в Донбасе // Первая линия. – 1991. – 19 июня.
42. Заїка В. 3 таємниць голодомору: Де НКВД ховало тисячі трупів // Новий обрій. – Мельбурн, 1985. – Ч.7. – С. 238-240.
43. Замковой В. Страшний час // Донеччина. – 1993. – 12 січ.
44. Захарова Г. Геноцид государственного масштаба: Голодомор-1933: [г. Мариуполь] // Азовсталец. – Мариуполь, 1993. – 7 сент.
45. Захарова Г. “Колхозник Бабенко Лука у умершего брата отрезал голову... Оставшееся употребил в пищу”: Памяти жертв голодомора: [г. Мариуполь] // Приазов. рабочий. – Мариуполь, 1998. – 1 дек.
46. Кайзерман О., Максимова Т. Голодомор в Донбасі // Донеччина. – 1993. – 20 серп.; Шлях Ілліча.–1993.–24 верес.
47. Кайзерман О. Сташнее правды ничего нет: Голодомор-33 // Жизнь. – 1993. – 7 мая.
48. Касьянов Г. Голодомор 1933-го: История: путь к истине // Снежн. жизнь. – 1993. – 24 март.
49. Клименко К. Голодомор пугал и железнодорожников // Железнодорожник Донбасса. – 1993. – 30 окт.
50. Коваленко Е. Голодомор в Донбасе // Донец. новости. – 1999. – 4-10 нояб. (№44). – С.5.
51. Кожем’яка О. Голодомор 1933 року очима очевидців // Світлиця. – 2002. – 23 берез., 16 черв., 24 листоп., 1 груд. – Дод. до газ. “Донеччина”.
52. Кудокоцев С. Голод вызван искусственно: [Першотравневый р-н, п. Урзуф] // Сел. новь. – Першотравневе, 1990. – 7 апр.
53. Лях Л. “Трехи, сокрытые в анналах...” // Жизнь. – 1991. – 22 март.
54. Мадіходжаева А. І скрип жалобної гарби: [Спогади Є.П. Ткаченко, м. Селідове] // Наша зоря. – Селідове, 1993. – 19 черв.
55. Марина Г. Боль, которая в сердце стучит: [Амвросиевский р-н] // Луч-информ. – Амвросиевка, 1993. – 23 окт.
56. Марочко В. “За сім колосків...” // Новий шлях. – Добропілля, 1993. – 31 лип.

- 57.Марочко В. Трагедия 33-го // Рад. партіот. – Олександрівка, 1993. – 19 трав.;
Путь Октября. – Тельманово,1993 – 29 мая.
- 58.Меморіал: [Добірка газ. матеріалів про голодомор 1933 р. в Україні, зокрема на
Донеччині] // Схід. часопис. – 1993. – 16-30 квіт. (№9). – С.3.
- 59.Никольский В. 60 лет назад в Донбассе люди ели людей // За техн. прогресс. –
Краматорск, 1993. – 10 сент.; Путь Октября. – Тельманово, 1993. – 11 сент.;
Альтернатива. – Угледар,1993. – 13-19 сент. (№37). – С.3.
- 60.Норовилова В. Ті, тридцяті! 33-й рік жаху: Спогади // Мар'їн. нива. – 1993. – 10,
14, 17, 21 лип.
- 61.Павлюковский Е. Лихолетье // Новая жизнь. – Старобешево, 1993. – 22 сент.
- 62.Парсенюк Б., Усов А. Коллективизация: царство лежало на боку // Город. – 1993. –
1 июля. (№). – С.
- 63.Помолімося за невинно убієнних...: Голодомор-33 // Схід. часопис. – 1993. –
21 верес.
- 64.Пономаренко Г. А кажуть, у Донбасі не було голоду... // Донеччина. – 2000. –
5 жовт.
- 65.Пономаренко Г. Біль пам'яті: А кажуть, у Донбасі не було голоду... //
Донеччина. – 2000. – 18 трав.
- 66.Пономаренко Г. У Донбасі голоду не було? // Мар'їн. нива. – 2000. – 25 лист.
- 67.Правда о народной трагедии: Наши читатели рассказывают о голоде 1932-1933
гг. // Приазов. рабочий. – Мариуполь, 1990. – 28 март.
- 68.Рік скорботи: [Добірка газ. матеріалів про голод 1933 р. на Донеччині] // Схід.
часопис. – 1993. – 16-30 квіт. (№9). – С.2.
- 69.Седельников В. Жатва скорби // Донец. новости. – 1991. – 29 апр., 5 мая.
- 70.Сенчило В. Голодомор на півдні України: [м. Горлівка] // Тернист. шлях. –
Горлівка, 1993. – 23 січ.
- 71.Стельмах С.П. Всіх скидали в одну яму: [Розповідь свідка] // Спадщина. –
Горлівка, 1993. – Верес. (№14). – С.
- 72.Трагедия народа: Вспоминают очевидцы: [Жители г. Донецка] // Веч. Донецк. –
1993. – 14 сент.

73.Троян Н. Голод // Донбас. – 1989. – №3. – С.80.

74.Шадько П. Голод 33-го: [м. Мар'їнка] // Під прапором Леніна. – Мар'їнка, 1990. – 11,13 верес.

75.Шаталин А.В. Новые данные о голоде 1932-33 гг. // Былое. – Артемовск, 1993. – №4-5. – С. 32-34.

76.Шелудько Э. Мор: Как это было в Донбассе?: К 60-летию голодомора в Украине // Взгляд. – 1993. – 15-31 авг. (№). – С. 10-11.

77.Шептуха В. Не білилися хати в Новомихайлівці: 65 років тому по всій Україні був страшний голод: [Мар'їнський р-н] // Донеччина. – 1998. – 23 квіт.

Бібліографічні покажчики

78.Голодомор в Україні (1932-1933 рр.): Бібліогр. покажч.. / Упоряд. Л.М. Бур'ян, І.Е. Рікун; Одеська держ. наук. б-ка ім. М. Горького; Ін-т історії України. – О.; Л.: Вид-во М.П. Коць, 2001. – 654 с.
Донец. обл. – С. 383-388.

Донецьке управління культури облдержадміністрації
Донецька обласна універсальна наукова бібліотека ім. Н.К. Крупської

Донеччина: голодомор 1932-1933 рр.

Бібліографічний покажчик

Укладач: О.В. Кучерява
Науковий редактор: О.В. Башун
Редактор: О.Г. Полева
Комп'ютерний набір: О.О. Кушина
Відповідальний за випуск: Л.О. Новакова